

**Pr. conf. univ. dr. habil. Ionuț Holubeanu,
Facultatea de Teologie,
Universitatea „Ovidius” din Constanța**

APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA VIETII MONAHIALE ÎN RĂSĂRITUL CREȘTIN ÎN PERIOADA ANTICHITĂȚII TÂRZII

Abstract: *This study provides a short overview of the origins, evolution, and characteristics of monasticism in the Christian East during Late Antiquity. The first part examines the Christian ascetic movement from the 1st to the 2nd centuries AD which served as the basis for the development of monasticism. Then, the main monastic centers in the eastern regions of the ancient Christian world – Egypt, Palestine, Syria and Mesopotamia, Asia Minor, the city of Constantinople, and the diocese of Thrace – are described. The study outlines their distinctive characteristics and their key representatives, such as saints Anthony the Great, Pachomius the Great, and Macarius the Great in Egypt; Hilarion the Great, Gerasimus of the Jordan, Sabas the Sanctified, and Theodosius the Cenobiarch in Palestine; and Basil the Great in Cappadocia. The assessment confirms the view that monasticism emerged independently and almost simultaneously in several locations across the ancient Christian world (Egypt, Palestine, Syria, Asia Minor). It also highlights the impact of the lives and teachings of certain monastic figures of the time on the development of monasticism in other provinces.*

Keywords: *monasticism, Anthony the Great, Pachomius the Great, Macarius the Great, Hilarion the Great, Gerasimus of the Jordan, Sabas the Sanctified, Theodosius the Cenobiarch, Basil the Great.*

Monahismul a ocupat un loc important în viața Bisericii, încă din perioada Antichității Târzii. El poate fi privit ca un adevărat barometru al intensității trăirii creștine în timp și în spațiu. În studiul de față sunt prezentate într-o formă rezumativă principalele etape istorice ale apariției și dezvoltării sale în Răsărit. În creionarea expunerii se ține cont de criteriul cronologic și de cel regional, precum și de legă-

turile apărute între comunitățile monahale coagulate aici de-a lungul timpului.

Mișcarea pre-monahală

Renunțarea la bunurile materiale și practicarea castității de către creștini sunt atestate documentar chiar de la întemeierea Bisericii. În Noul Testament (FA 4:34-37) este menționată vânzarea bunurilor imobile („țărini sau case”) de către credincioșii înstăriți de la Ierusalim și împărțirea sumelor de bani astfel obținute nevoiașilor din comunitate. Pe de altă parte, Mântuitorul Iisus Hristos Însuși i-a menționat într-una dintre cuvântările Sale pe cei care renunță la relațiile trupești „pentru împărăția cerurilor” (Mt 19:12), iar Sf. Ap. Pavel recomandă castitatea, dându-se pe sine ca exemplu (1 Co 7:1, 7-8).

Referindu-se la începuturile monahismului creștin, Sf. Ioan Casian aprecia că prima comunitate monahală a fost chiar Biserica de la Ierusalim din perioada apostolică¹. Drept argument, el a invocat posesiunea în comun a bunurilor, respectată de creștinii de acolo. Desigur, această apreciere este extrem de generală, întrucât monahismul presupune mai mult decât comunitatea bunurilor, înțeasă ca practicare a sărăciei de bună voie. El mai implică depunerea votului ascultării, respectarea castității și, nu în ultimul rând, separarea de familie și de restul lumii. Punctul de vedere al Sf. Ioan Casian reflectă, însă, tradiția din timpul său referitoare la începuturile monahismului creștin și surprinde impactul pe care prima comunitate creștină de la Ierusalim l-a avut asupra dezvoltării mișcării ascetice în cadrul Bisericii și a evoluției ei spre viața monahală propriu-zisă². De altfel, privit în esența sa, monahismul nu este altceva decât asceza practică în ca-

1. SFÂNTUL IOAN CASIAN, *Convorbiri duhovnicești* XVIII.V.1-4, trad. David Popescu, coll. *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. 57, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990, pp. 628-630.

2. Canonul al 6-lea al sinodului local de la Constantinopol (861) stipulează, în acest sens: „Monahii sunt obligați să nu aibă nimic al lor propriu..., căci Fericitul Luca zice despre cei ce cred în Hristos și care închipuiesc viețuirea monahilor, că niciunul nu zicea că din averea sa este ceva al său, ci totul era de obște (Fapt. 4, 32)”, Arhid. Ioan N. FLOCA, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, ed. a 2-a, Sibiu, 1993, p. 308.

drul primelor comunități creștine transferată într-un mediu favorabil angajării depline a adepților ei în efortul spre desăvârșire³.

În studiile moderne, monahismul nu mai este privit drept o creație pur egipteană, așa cum s-a crezut mult timp. Cercetătorii consideră că el a apărut în mai multe locuri din vechiul spațiu creștin (Egipt, Palestina, Siria, Asia Mică), în mod independent și aproape simultan⁴. Etapele coagulării sale ca societate aparte în cadrul Bisericii se întind de-a lungul primelor trei veacuri creștine. Afirmarea sa deplină a avut loc la începutul secolului al IV-lea, iar instituționalizarea oficială în 451, pe temeiul unora dintre canoanele emise la Sinodul al IV-lea Ecumenic de la Calcedon (a se vedea mai jos).

În perioada apostolică, adepții stilului de viață auster trăiau în cadrul comunităților și chiar al familiilor lor. Astfel de cazuri sunt menționate în izvoarele literare păstrate ca ceva cu totul obișnuit și în perioada post-apostolică. Așa cum reiese din unele scrieri creștine de la jumătatea secolului al II-lea, principala caracteristică a vieții ascetice o constituia, la acea vreme, respectarea castității⁵.

3. Dintre numeroasele lucrări dedicate istoriei monahismului creștin, amintim: Karl HEUSSI, *Der Ursprung der Mönchtums*, Mohr, Tübingen, 1936; Pierre COUSSIN, *Précis d'histoire monastique*, Bloud & Gay, Paris, 1956; Peter NAGEL, *Die Motivierung der Askese in der alten Kirche und der Ursprung des Mönchtums*, Akademie Verlag, Berlin, 1966; Karl Suso FRANK, *Askese und Mönchtum in der alten Kirche*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1975; Antoine GUILLAUMONT, *Aux origines du monachisme chrétien: pour une phénoménologie du monachisme*, Abbaye de Bellefontaine, Begrolles-en-Mauges, 1979 (Antoine GUILLAUMONT, *Originile vieții monahale*, trad. Constantin Jinga, Anastasia, București, 1998); Emilianos TIMIADIS, *Le monachisme orthodoxe: hier, demain*, Buchet/Chastel, Paris, 1981; Derwas James CHITTY, *The Desert a City: An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism Under the Christian Empire*, ed. a 3-a, St. Vladimirs' Seminary Press, Crestwood, New York, 1999; Tomáš ŠPIDLIK, Michelina TENACE, Richard ČEMUS, *Questions monastiques en Orient*, Pontificio Istituto orientale, Roma, 1999.

4. A. GUILLAUMONT, *Originile vieții monahale*, pp. 290-291.

5. SFÂNTUL IUSTIN Martirul și Filosoful, *Apologia întâi în favoarea creștinilor. Către Antoninus Pius XV*, trad. Pr. Olimp N. Căciulă, coll. *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. 2, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980, p. 46; ATENAGORA ATENIANUL, *Solie în favoarea creștinilor XXXIII*, trad. Pr. Teodor Bodogae, coll. *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. 2, p. 501; K. HEUSSI, *Der Ursprung...*, p. 38.

Ulterior, a apărut procesul separării asceților de familii, prin retragerea la marginea localităților. El a fost urmat de separarea tot mai mare de așezările din care proveneau, dar fără întreruperea totală a legăturilor cu acestea. Retragera din lume și organizarea asceților în *asketeria* (ἀσκητήρια) este atestată în Egipt și în Palestina încă din secolul al II-lea⁶. Motivul retragerii l-a constituit dorința respectării unei asceze mai severe, departe de ispitele lumii. În ceea ce privește asocierea asceților, ea a fost motivată de dorința întăririi reciproce în nevoi și întrajutorarea cu cele necesare vieții cotidiene. Tot în categoria primelor instituții cu evident caracter ascetic pot fi socotite și gruparea fecioarelor și cea a văduvelor, care deserveau și diferite nevoi ale comunităților creștine la dispoziția cărora se aflau⁷.

La cumpăna secolelor II-III, unii dintre asceți s-au separat deplin de comunitățile din orașe și sate, retrăgându-se în pustiul cel mai îndepărtat. Primul caz de acest fel atestat documentar este cel al episcopului Narcis al Ierusalimului (185-213). Potrivit lui Eusebiu de Cezareea: „întrucât de mult își dorea o viață cu adevărat filosofică (sc. ascetică, monahală), Narcis a părăsit întreaga comunitate a Bisericii, ascunzându-se în deșert și trăind mulți ani în locuri neștiute de oameni“. Deși Narcis a revenit, în cele din urmă, la Ierusalim, inițiativa sa a putut servi drept pildă altor asceți, mai ales că rangul său ierarhic constituia o garanție a ortodoxiei gestului său. De altfel, după mărturia lui Eusebiu, „în urma retragerii sale și a modului de viețuire filosofic, [...], toți îl cinsteau încă și mai mult decât înainte“⁸.

6. K. HEUSSI, *Der Ursprung...*, pp. 44-45, 52, 65.

7. K. HEUSSI, *Der Ursprung...*, pp. 21, 30, 50-62; Arhid. Ioan N. FLOCA, „Sfântul Vasile cel Mare, reorganizator al vieții monastice“, în: *Sfântul Vasile cel Mare: Închinare la 1600 de ani de la săvârșirea sa*, Bartolomeu Anania et al. (eds.), coll. *Biblioteca Teologică*, vol. 3, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980, pp. 330-331.

8. EUSEBIU DE CEZAREEA, *Istoria bisericească* VI.IX.6, VI.X trad. Pr. Teodor Bodo-gae, coll. *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. 13, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, pp. 233-234.

Monahismul egiptean

Practica retragerii totale și definitive din comunități este atestată în Egipt în a doua jumătate a secolului al III-lea. Conform tradiției consemnate de Fericitul Ieronim, Sf. Pavel Tebeul († c.341) s-a retras în deșert în timpul persecuției lui Deciu (249-251), unde a trăit până la sfârșitul vieții sale⁹. Importante pentru înțelegerea dezvoltării vieții monahale în Egipt sunt și unele informații oferite de Sf. Atanasie cel Mare († 373) în *Viața Cuviosului Antonie*. Potrivit acestuia, la momentul retragerii Sf. Antonie cel Mare (†356) în deșert (c.313):

„Încă nu erau în Egipt sălașuri dese de retragere (mănăstiri), nici nu știa monahul de pustia depărtată, ci oricine voia să ia aminte la sine se mulțumea să se nevoiască singur nu departe de satul său“¹⁰.

De aici se poate deduce că retragerea Sf. Pavel Tebeul a constituit o excepție, fiind greu de spus dacă la acea vreme au existat și alte cazuri similare. Însă, aspectul neobișnuit al retragerii în deșertul îndepărtat este relevat de St. Atanasie și atunci când precizează că Sf. Antonie însuși, încercând să-l ia cu sine în deșert pe unul dintre asceții bătrâni care viețuia lângă sat, a fost refuzat de acela „din pricina vârstei și pentru că nu avea un astfel de obicei“¹¹. De altfel, și retragerea Sf. Antonie a fost progresivă: mai întâi „în fața casei (sale)“, apoi la „mormintele ce se aflau departe de sat“ și, în cele din urmă, „în pustie [...] în munte“¹².

9. SAINT JEROME, *Vie de Paul de Thèbes et vie d'Hilarion*, trad., introd. și note Pierre de Labriolle, Bloud, Paris, 1907, pp. 5-29; Hippolyte DELEHAYE, „La Personnalité historique de S. Paul de Thèbes“, în: *Analecta Bollandiana*, 44 (1926), pp. 64–69; Henri LECLERQ, „Paul de Thèbes“, în: *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, vol. 13/2, Fernand CABROL, Henri LeECLERQ (eds.), Librairie Letouzey et Ané, Paris, 1938, col. 2700-2706; E. COLEIRO, „St. Jerome's Lives of the Hermits“, în: *Vigiliae Christianae*, 11 (1957), 3, pp. 161-178; David HUGH FARMER, *The Oxford Dictionary of Saints*, ed. a 5-a, Oxford University Press, Oxford/New York, 2003, p. 416.

10. SFÂNTUL ATANASIE CEL MARE, *Viața Cuviosului Părintelui nostru Antonie III*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, coll. *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. 16, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, p. 193.

11. SFÂNTUL ATANASIE CEL MARE, *Viața Cuviosului Părintelui nostru Antonie XI*, p. 199.

12. SFÂNTUL ATANASIE CEL MARE, *Viața Cuviosului Părintelui nostru Antonie III*, VIII, XI, pp. 193, 198-199. Pentru Sf. Antonie cel Mare, a se vedea și D. J. CHITTY, *The Desert a City...*, pp. 1-7.

Cazul Sf. Antonie cel Mare a impulsionat retragerea deplină din lume. În jurul său s-au adunat numeroși asceți dornici de a-i urma exemplul. Ulterior, mediatizarea cazului său prin intermediul biografiei scrise de Sf. Atanasie cel Mare a contribuit decisiv la afirmarea viețuirii idioritmice în întreaga Biserică.

În Egiptul de Sus, a predominat, în schimb, viețuirea de tip chinovitic. La scurtă vreme după 313, Sf. Pahomie cel Mare (†346), un fost soldat păgân convertit la creștinism, i s-a alăturat lui Palamon, un anahoret bătrân. În jurul anului 323, Sf. Pahomie a întemeiat prima mănăstire cu viață de obște (*coenobium*), într-un sat părăsit, numit Tabennesis. Însă, și înainte de retragerea Sf. Pahomie, în Egipt existau deja comunități monahale organizate, într-o măsură mai mare sau mai mică, după reguli de viețuire în comun. Sf. Pahomie este considerat, însă, întemeietorul monahismului de tip chinovitic întrucât el a fost cel dintâi care a așternut în scris rânduielei ale acestui fel de viețuire. Datorită acestora, castitatea, sărăcia și ascultarea s-au impus ca principii fundamentale ale vieții monahale.

A doua ctitorie a Sf. Pahomie a fost Phbow, în care s-a mutat el însuși în 336/337. Ulterior, datorită creșterii numărului monahilor, sub îndrumarea sa au fost întemeiate alte șapte mănăstiri pentru monahi și două pentru monahii, toate răspândite în zona agricolă a Văii Nilului (iar nu în deșert), în ținutul Thebaida. Se presupune că în fiecare dintre aceste mănăstiri trăiau în medie peste 300 de monahi, iar la Phbow chiar 600 (în anul 352). Mănăstirile erau asociate într-o comunitate, cunoscută sub numele de *koinonia* pahomiană, aflată sub conducerea Sf. Pahomie și, ulterior, a succesorilor săi. După moartea Sf. Pahomie, numărul mănăstirilor a continuat să crească, ele ajungând la 24.

Mănăstirile pahomiene aveau aspectul unor tabere militare, înconjurate de un zid (una dintre caracteristicile unui *coenobium*), menit să izoleze monahii și să-i ferească de ispitele din lumea exterioară. Ele erau prevăzute cu punct de intrare în mănăstire, locaș de rugăciune, trapeză cu bucătărie, brutărie, spital, magazii pentru alimente și pentru păstrarea uneltelor de lucru, cocini pentru porci și grajduri pentru animalele folosite la cultivarea pământului și pentru transport. În funcție de meseriile lor, monahii (între 20 și 40) erau grupați în „case” (oἶκοι), în fruntea fiecăreia dintre acestea aflându-se câte un

supraveghetor. Clădirea unei „case“ avea aspectul unei barăci, care includea chiliile monahilor și o sală pentru lecții, discuții și rugăciune. În timpul Sf. Pahomie, în fiecare chilie locuia un singur monah, iar mai târziu câte trei.

La intrarea în mănăstire, monahii erau obligați să învețe să citească și să memoreze pasaje lungi din *Noul Testament* și din *Psaltire*. Exercițiile ascetice excesive (precum postirea) nu erau încurajate, întrucât scădeau puterea de muncă. Programul zilnic al monahilor era stabilit în mod detaliat. Ei participau zilnic la serviciile liturgice comune, desfășurate în locașul de rugăciune. Întrucât munca era una dintre îndatoririle zilnice ale monahilor pahomieni, în fiecare mănăstire existau diferite ateliere, iar terenurile din vecinătatea oricărui *coenobium* erau cultivate. Fiecare monah cunoaștea o meserie: croitorie, fierărie, tâmplărie, țesătorie, îngrijirea animalelor, grădinărit, cultivarea pământului, brutărie, împletitul coșurilor, tăbăcărie, confecționarea de încălțăminte sau copierea de manuscrise. Produsele fabricate erau comercializate în orașe, iar sumele de bani astfel obținute erau folosite pentru întreținerea mănăstirii. Surplusul era donat mănăstirilor de maici și închisorilor, deși activitățile caritabile nu erau socotite esențiale de către monahii pahomieni¹³.

La jumătatea secolului al IV-lea, lângă ruinele anticului Atripe din deșertul Thebaidei (în Egiptul de Sus), un alt monah, pe nume Pjol, a înființat o altă chinovie renumită („Mănăstirea Albă”). În jurul anului 385, conducerea ei a fost preluată de nepotul lui, Șenute. În timpul acestuia din urmă, numărul monahilor de acolo a crescut la câteva mii.

13. Adalbert DE VAGÜÉ, „Foreword“, în: *Pachomian koinonia*, vol. 1, pp. VII-XXIII; D. J. CHITTY, *The Desert a City...*, pp. 7-11, 21-22 ș.u.; Joseph PATRICH, *Sabas, Leader of Palestinian Monasticism: A Comparative Study in Eastern Monasticism, Fourth to Seventh Centuries*, coll. *Dumbarton Oaks Studies*, vol. 32, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 1995, pp. 17-22; James M. DRAYTON, *Pachomius as Discovered in the Worlds of Fourth Century Christian Egypt*, [Disertație de Master în Filosofie], Sydney, 2002, pp. 43-55; I. N. FLOCA, „Sfântul Vasile cel Mare...“, pp. 332-333; Nicolae CHIȚESCU, „Introducere generală“, în: SFÂNTUL IOAN CASIAN, *Scrieri alese: Așezămintele mănăstirești, Convorbiri duhovnicești și Despre întruparea Domnului*, trad. Vasile Cojocaru și David Popescu, Dumitru Soare et al. (eds.), coll. *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. 57, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990, pp. 28-29.

Ca și Sf. Pahomie cel Mare, Șenute a lăsat în scris regulile sale monahale, mai aspre decât cele pahomiene. Șenute este cel care a impus noilor veniți în mănăstire o perioadă de probă, introducând, astfel, conceptul de noviciat în viața monahală. El le permitea monahilor să se retragă în pustiu, pentru o asceză mai aspră, după câțiva ani petrecuți în mănăstire, cu obligația de a păstra legătura cu aceasta. Ca și în mănăstirile pahomiene, munca și rugăciunea constituiau principalele ocupații zilnice ale viețuitorilor din Mănăstirea Albă. Monahii de acolo au fost, însă, mai implicați în acțiunile caritabile față de mireni decât cei pahomieni, prin educație, îngrijiri medicale, distribuirea de alimente și găzduire. Prin toate acestea, ei se asemănau monahilor organizați după regulile Sf. Vasile cel Mare (a se vedea mai jos)¹⁴.

În Egiptul de Sus sunt cunoscute și chilii izolate. Unele dintre ele au aparținut monahilor de la Mănăstirea Albă retrași în pustiu. Un alt caz este cel al coloniei de chilii din Theba de vest, între Medinet Habu și Valea Regilor, care a înflorit mai târziu (în jurul anului 600). Viața și regulile de organizare ale anahoreților de acolo nu sunt cunoscute. S-a presupus că în cursul săptămânii ei se rugau în propriile chilii, iar sâmbăta și duminica participau în comun la Sfânta Liturghie, fie la biserica din satul vecin Jeme, fie la chinovia închinată St. Mc. Phoi-bammom din Deir el-Bahri. Dacă presupunerea din urmă este corectă, atunci ei aparțineau de această mănăstire¹⁵.

Tot la începutul secolului al IV-lea (în anul 315), un alt ascet, pe nume Amun, originar din regiunea Deltei Nilului, s-a retras pe Muntele Nitria, la marginea Pustiului de Vest (în Egiptul de Jos), unde a trăit 22 de ani. Prin el s-au pus bazele coloniei monahale de acolo, cunoscută și sub numele de „poarta deșertului”, în care viețuirea de tip anaho-

14. J. Patrich, *Sabas...*, pp. 20-22; Andrew CRISLIP, „Care for the Sick in Shenoute's Monasteries”, în: *Christianity and Monasticism in Upper Egypt*, vol. 1, Gawdat Gabra, Hany Takla (eds.), The American University in Cairo Press, Cairo, 2008, pp. 21-30; Stephen EMMEL, „Shenoute's Place in the History of Monasticism”, în: *Christianity and Monasticism in Upper Egypt*, vol. 1, pp. 31-46; Bentley LAYTON, „The Ancient Rules of Shenoute's Monastic Federation”, în: *Christianity and Monasticism in Upper Egypt*, vol. 1, pp. 73-81.

15. Herbert E. WINLOCK, Walter E. CRUM, *The Monastery of Epiphanius at Thebes*, vol. 1, Arno Press, New York, 1926; J. PATRICH, *Sabas...*, pp. 16-17.

retic și cea de tip semi-chinovitice au coexistat. După o vreme (în anul 338), întrucât Nitria devenise prea aglomerată și improprie practicării izolării în liniște, Amun s-a retras 10-12 mile spre sud, unde a întemeiat colonia de anahoreți Kellia. Între 330 și 340, St. Macarie cel Mare (†390) s-a așezat în Valea Nitriei (Wadi en-Natrun), la patruzeci de mile spre sud de Kellia, unde a trăit 60 de ani, punând bazele centrului monahal Skete, o altă colonie de anahoreți. Aici au trăit și Sf. Ioan Casian și Gherman, între aproximativ 385 și 399, într-o vreme în care cele trei colonii din Egiptul de Jos (Nitria, Kellia și Skete) cunoșteau perioada de maximă înflorire a lor.

La acea vreme, în Nitria trăiau în jur de 5000 de monahi, care locuiau în aproximativ cincizeci de așezăminte. Alți monahi trăiau fie singuri, fie câte doi sau în grupuri mai mici sau mai mari. Întreaga comunitate era administrată de un consiliu format din opt preoți, în fruntea cărora se afla un egumen (avva). După perioada de noviciat în Nitria, cei mai mulți dintre monahi se mutau în Kellia, unde trăiau în izolare. Tot atunci (ultimul sfert al secolului al IV-lea), colonia de anahoreți din Kellia număra aproximativ 600 de monahi, aflați sub conducerea unui preot întâistător, care conducea adunarea bătrânilor. La rândul ei, comunitatea monahală din Skete era condusă de un părinte, primul dintre ei fiind Sf. Macarie cel Mare însuși, apoi urmașii săi. La jumătatea secolului al VI-lea, în Skete trăiau aproximativ 3000 de anahoreți, împărțiți în patru comunități distincte (*laurae/lavre*), fiecare având câte 750-800 de membri. Chiliile lor erau risipite la mică distanță unele de altele. Se presupune că între ele existau și locuințe ale ucenicilor monahilor îmbunătățiți. Unii anahoreți își aveau chiliile la o distanță mai mare de lavră, având legături mai puțin strânse cu aceasta. Fiecare lavră (*laura*) își avea propria adunare a bătrânilor, în fruntea căreia se afla un preot întâistător. Conducătorul tuturor acestora din urmă purta titlul de „părinte al (pustiului) Skete“.

Stilul de viață al mănăstirilor semi-chinovitice din Muntele Nitria era mai liber decât cel al chinoviilor din Egiptul de Sus. Nu existau reguli monahale detaliate scrise, monahii având propriul program. În cursul săptămânii fiecare se ruga în propria chilie, iar sâmbăta și duminica participa la Sfânta Liturghie săvârșită în locașul de rugăciune al comunității. Un program liturgic similar aveau și anahoreții din Kel-

lia și Skete. Doar monahii care trăiau în izolare deplină (zăvorâții) nu participau la slujbele oficiate în biserică. În ceea ce privește muncile depuse, în cea mai mare parte a anului ei lucrau în chilii (împletind coșuri, confecționând rogojini din frunze de palmier sau copiind manuscrise), iar în perioada recoltelor ajutau țăranii la câmp, în schimbul unei plăți în natură. Cei din Nitria țeseau in și aveau grădini comune, în care cultivau legume. Și unii dintre anahoreții din Kellia și Skete aveau pe lângă chilie câte o mică parcelă cu legume. Produsele obținute erau comercializate în mod individual, fie direct (în piețe), fie prin intermediari (agenți sau caravane). Mai târziu, sarcina comercializării a fost centralizată în Skete, ea devenind responsabilitatea economului comunității.

La sfârșitul secolului al IV-lea, în Nitria sunt atestate un han și șase brutării, care deserveau atât nevoile monahilor de aici, cât și pe ale celor din Kellia. Tot în Nitria își desfășurau activitatea și vânzători ambulanti, de la care monahii puteau cumpăra vin și produse de patiserie preparate de bucătari. În ceea ce privește cele patru lavre din Skete, la jumătatea secolului al VI-lea, fiecare își avea propriul centru, în care se găseau, pe lângă biserica comunității, o bucătărie, o brutărie, încăperea pentru alimente și chiar un turn fortificat, pentru refugiul monahilor, în caz de pericol.

La sfârșitul secolului al IV-lea, viața monahală din Nitria, Kellia și, într-o oarecare măsură, din Skete a fost serios afectată de controversa antropomorfist-origenistă. În acel context, cei mai mulți dintre monahii origeniști de acolo, în număr de aproape 300, au fost alungați din Egipt, refugiindu-se la Constantinopol, unde păstorea Sf. Ioan Gură de Aur (398-404, †407). Plecarea lor a fost generată de amestecul patriarhului Teofil al Alexandriei (384-412) în disputa ivită în pustiu între monahii culți, cunoscuți sub numele de origeniști, și cei simpli, care și-L imaginau pe Dumnezeu într-un mod antropomorf. Deși inițial patriarhul Teofil a luat partea origeniștilor, ulterior, din motive personale, el s-a ridicat împotriva acestora, declanșând o adevărată expediție de pedepsire în Kellia, unde trăiau cei mai mulți dintre ei. În acel context tulbure, au părăsit pustiul Egiptului și Sf. Ioan Casian și Gherman. Plecarea monahilor origeniști a afectat mult reputația acestor centre. Ulterior, în cursul secolului al V-lea, Muntele Nitria și-a pierdut carac-

terul monahal, din cauza numărului mare al așezărilor laice apărute în regiune. Tot în cursul secolului al V-lea, după Sinodul al IV-lea Ecumenic de la Calcedon din anul 451, în cadrul coloniei monahale din Kellia a apărut o schismă între susținătorii și oponenții acestui sinod. În schimb, colonia din Skete a continuat să se dezvolte, pentru o vreme, în ciuda raidurilor triburilor barbare ale mazăicilor. Înflorirea ei s-a datorat și sprijinului material primit din partea autorităților imperiale de la Constantinopol, inițiat de împăratul Zenon (474-491). Colonia a fost distrusă, însă, în cele din urmă, de atacul mazăicilor din anul 570¹⁶.

Monahismul palestinian

În Palestina, patria creștinismului și a viețuirii ascetice, monahismul organizat a apărut tot la începutul secolului al IV-lea (înainte de 313), inițial în Pustiul Gazei, apoi în alte părți: în apropierea locurilor biblice (precum Ierusalim și Betleem), în Pustiul Iudeii, în zona centrală Shephela și în Sinai. După felul viețuirii lor, monahii Palestinei se grupau în trei categorii: anahoreți, viețuitori în lavre și chinoviți. Cei dintâi trăiau singuri sau cu un discipol, într-o chilie sau într-o peșteră, fără a aparține vreunei comunități monahale. Existau și monahi care trăiau ca zăvorâți în mănăstirile din apropierea orașelor sau pe lângă bisericile din orașe. Ca și în Egipt, organizarea lavrelor era o combinație între sistemul anahoretic și cel chinovitic. În timpul săptămânii, monahii trăiau în propriile chilii, fie singuri, fie alături de un ucenic, iar sâmbăta și duminica participau la slujbele comune oficiate în biserica lavrei. Ei se aflau sub ascultarea unui egumen și aveau obligația de a îndeplini diferite sarcini în folosul comunității. În chinovii, monahii locuiau, se rugau, munceau și mâncau împreună, fiind sub ascultarea egumenului mănăstirii. În Palestina sunt atestați și monahi care trăiau în chilii izolate și respectau o rânduială asemănătoare celei dintr-o lavră, deși aparțineau de obștea unei chinovii. În alte cazuri, în mijlocul unei lavre exista câte o chinovie, subordonată egumenului

16. Hugh Gerard EVELYN-WHITE, *The Monasteries of the Wâdi 'N Natrûn*, vol. 1, coll. *The History of the Monasteries of Nitria and of Scetis*, Arno Press, New York, 21973; D. J. CHITTY, *The Desert a City...*, pp. 11 ș.u.; J. PATRICH, *Sabas...*, pp. 11-17; A. GUILLAUMONT, *Originile vieții monahale*, pp. 223-224 ș.u.;

care conducea lavra respectivă. În astfel de cazuri, în chinovie își petreceau perioada de noviciat monahii tineri. După absolvirea aceleia, ei se retrăgeau într-una dintre chiliile lavrei¹⁷.

Primul mare părinte al monahismului palestinian a fost Sf. Ilarion cel Mare († 371). În jurul anilor 306-307, după ce a trăit o vreme în Egipt, unde s-a convertit la creștinism și l-a cunoscut pe Sf. Antonie cel Mare, el s-a retras în pustiu din regiunea Gazei. După jumătate de secol, în jurul său exista o mare comunitate de eremiți (*laura*). În a doua jumătate a secolului al IV-lea, în regiunea Gazei s-au așezat și alți monahi veniți din Egipt, precum avva Isaia († 489), venit din Skete între 431 și 451. El este cel care a introdus în regiune stilul de viață al zăvorâților. În preajma sa s-a format și o chinovie¹⁸.

Cea mai importantă zonă monahală din Palestina a fost Pustiul Iudeii. Primul monah renumit de aici a fost Sf. Hariton Mărturisitorul († c. 350), originar din Iconium (provincia Lycaonia). Venit în pelerinaj la Ierusalim, el s-a retras într-o peșteră din Valea Faran (Wadi Qelt), la aproximativ șase mile spre est de Ierusalim. La acea vreme, pe malurile râului Iordan viețuiau deja unii anahoreți. Strângându-se în jurul său mai mulți ucenici, el a fondat lavra Faran (c.330), prima de acest fel din regiune. Ulterior, el a întemeiat pe Muntele Carantania (Muntele Ispitirii), din apropiere de Ierihon, lavra Duka și, nu departe de Tecoa, lavra Suka (cunoscută mai târziu sub numele de Lavra Veche)¹⁹.

17. J. PATRICH, *Sabas...*, pp. 3-10, 291-297.

18. SAINT JEROME, *Vie de Paul...*, pp. 31-71; SOZOMEN, *Istoria bisericească* III.14, V.10, VI.32, trad. † Iosif Gheorghian, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1897, pp. 103-109, 186-188, 258-259; E. COLEIRO, „St. Jerome's Lives...”, pp. 161-178; D. J. CHITTY, *The Desert a City...*, pp. 13-14; J. PATRICH, *Sabas...*, pp. 3, 6; D. H. FARMER, *The Oxford Dictionary of Saints*, p. 248; René ELTER, Ayman HASSOUNE, „Le complexe du bain du monastère de Saint Hilarion à Umm el-'Amr, première synthèse architecturale”, în: *Syria* 85 (2008), pp. 129-144.

19. Leah DI SEGNI, „The Life of Chariton”, în: *Ascetic Behaviour in Greco-Roman Antiquity a Sourcebook*, Vincent L. Wimbush (ed.), coll. *Studies in Antiquity & Christianity*, Fortress Press, Minneapolis, 1990, pp. 393-421; D. J. CHITTY, *The Desert a City...*, pp. 14-16; J. PATRICH, *Sabas...*, pp. 3, 7-9, 224-228, 232-237; Adrian A. BOTEZ, „Monahismul în pustia Ierusalimului și Mării Moarte”, în: *Studii Teologice*, 7 (1957), 7-8, pp. 574, 590; N. CHITESCU, „Introducere generală”, pp. 25, 30-31; N. CHIFĂR, „Începuturile monahismului...”, pp. 55, 58.

Monahismul din Pustiul Iudeii s-a dezvoltat intens din secolul al V-lea. În anul 406, în Palestina a sosit ca pelerin St. Eftimie cel Mare (†473), originar din Melitene (Armenia Minor). El a trăit o vreme într-o peșteră din lavra Faran. În 411, împreună cu un alt eremit, pe nume Teoctist, Sf. Eftimie a fondat prima chinovie din adâncul Pustiului Iudeii. În 422, el a întemeiat mănăstirea Caparbaricha, la marginea Pustiului Ziph, iar în 428 o lavră care i-a purtat numele (Lavra Sf. Eftimie). În 482, după moartea sa, aceasta din urmă a fost transformată în chinovie. Alte mănăstiri au fost fondate de ucenicii săi, la marginea deșertului și lângă Ierihon²⁰.

Timp de aproape trei decenii, între 456 și 483, în Lavra Sf. Eftimie a trăit și Sf. Sava cel Sfințit, originar din Capadocia. În 483, acesta din urmă a fondat Marea Lavră, în Cisiordania, între Betleem și Marea Moartă, cel mai renumit centru monahal din Palestina. Sf. Sava și ucenicii săi au întemeiat în Pustiul Iudeii și de-a lungul râului Iordan șapte alte lavre și șase chinovii. El a fost cel de-al doilea îndrumător al monahilor din Pustiul Iudeii care a lăsat în scris reguli de viațuire pentru ucenicii săi (după Sf. Gherasim de la Iordan). Mănăstirile sale întrețineau legături strânse între ele, formând o rețea monahală (confederație de mănăstiri)²¹.

La jumătatea secolului al V-lea, înainte de 457, în Țara Sfântă a sosit și Sf. Teodosie cel Mare (numit și Chinoviarhul²²) (†529), originar

20. CYRIL OF SCYTHOPOLIS, *Lives of the Monks of Palestine*, trad. Richard M. Price, introd. John Binns, Cistercian Publications, Kalamazoo, Michigan, 1991, pp. 1-63; D. J. CHITTY, *The Desert a City...*, pp. 82-97, 101-102; J. PATRICH, *Sabas...*, pp. 7-9, 45-48, 162-163, 224-228, 237-239, 246-247, 271-273.

21. CYRIL OF SCYTHOPOLIS, *Lives...*, pp. 93-209; D. J. CHITTY, *The Desert a City...*, pp. 94-96, 105-118; J. PATRICH, *Sabas...*, *passim*.

22. Sf. Teodosie cel Mare este cunoscut în Biserica Ortodoxă Română și sub apelativul de „Începătorul vieții călugărești de obște din Palestina” – a se vedea *Calendar creștin-ortodox 2024*, 11 ianuarie <<https://patriarhia.ro/calendar-ortodox-ianuarie-9433.html>>, 2 septembrie 2024. Acest apelativ pare a fi, însă, o traducere nepotrivită a termenul grecesc „κοινοβίαρχης” („Θεοδόσιος ὁ κοινοβίαρχης”). După cum s-a arătat deja, în Palestina existau chinovii la momentul venirii acolo a Sf. Teodosie. Prima chinovie din Pustiul Iudeii, cea a Sfinților Eftimie și Teoctist, fondată în anul 411, o precede cu aproape 70 de pe cea a Sf. Teodosie, întemeiată în 479. Apelativul de „chinoviarh” (κοινοβίαρχης) își găsește explicația în faptul că Sf. Teodosie a îndeplinit funcția de conducător (arhimandrit) al tuturor chinoviilor din Pustiul